

Key words: *child, teen-ager, social-psychological helping, violence.*

СПИСОК ОСНОВНИХ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беличева С. А. Профилактическая психология. М.: Просвещение, 1993.-344 с.
2. Бютнер К. Жизнь с агрессивными детьми, - М.: Просвещение, 1991.-268 с.
3. Конвенция ООН о правах ребенка. - Нью-Йорк, 1991.-С. 19.
4. Оказание медико-психологической и правовой помощи детям и подросткам, пострадавшим от насилия: Метод, рекоменд.: Руководитель авт. кол-ва В. А. Шелкова. - Ярославль, 1996. - 236 с.

УДК 316. 356. 2:343.226

Харькова Т. М.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ

Стаття присвячена проблемі насилля у сім'ї. Автор аналізує явище сімейного насилля у контексті соціально-педагогічної проблематики.

Ключові слова: *сім'я, насилля, види насилля, стиль виховання, жорстоке ставлення.*

Ми живемо в світі, однією з характерних ознак якого є насильство. Нині Україна потерпає від жорсткої економічної кризи, перехідний період якої характеризується зростанням злочинності. У процесі переходу до ринкових умов, став спостерігатися ріст криміналізації суспільства в цілому. Даний процес, не обійшов і родину, у якій став складатися особливий спосіб життя, при якому будь-які види насильства, алкоголізм, наркоманія стають нормою поведінки, що передається від одного покоління до іншого. На такому фоні вельми актуальною є проблема насильства в сім'ї. За даними Центру соціологічних досліджень при НАН України близько 70 % жінок та 60 % дітей

потерпають від різних форм насилля. Це відображається на дітях, які або безпосередньо самі страждають від насильства, або переймають «соціальну естафету» насильницьких дій [8]. Ця сумна статистика не може не турбувати громадську спільноту. Адже, будь-яке сімейне насилля (чоловіка над дружиною, батьків над дітьми тощо) призводить до глибоко негативних, часто трагічних наслідків: психологічні травми, психофізичні розлади, розлучення та сирітство тощо. Пережита в дитинстві сімейна жорстокість спричиняє віддалені негативні наслідки, впливає на подальше життя жертви, оскільки отриманий травматичний досвід формуватиме специфічні міжособистісні взаємини і провокуватиме проблеми в особистому та соціальному житті. З огляду на це, актуальним постає питання про профілактику сімейного насилля та жорстокого ставлення батьків до дітей.

Психологічні проблеми сімейного насилля та соціально-педагогічні технології його профілактики та подолання висвітлюються у працях таких науковців: А. І. Капська, Є. І. Холостова, Н. Ф. Дементєва та ін. ; проблеми психології насильства: Д. Фінкельхор, К. Брон, Е. Міллер, О. Т. Соколова та ін.; у кримінально-правовій та адміністративно-правовій науці питання запобігання насильству у сім'ї вивчали такі вчені, як О. М. Бандурка, О. В. Бойко, В. Є. Боднар, В. В. Голіна, А. Ф. Зелінський, Н. П. Осипова, В. О. Соболев та ін.

Сім'я - це найперший фактор соціалізації дитини, від неї залежить яким має бути майбутнє дитини. [5]. Тому сім'ю визнано у міжнародному співтоваристві найкращою умовою для виживання, захисту і розвитку дітей, основним осередком суспільства, природним середовищем для людини. Для соціалізації дитини найважливішим є сімейні стосунки, які мають бути гармонійними, а не супроводжуватись відчайдушною боротьбою, окресленою болем, що призводить до деструктивних наслідків [7]. Проте дедалі частіше дізнаємося про існування сімей, у яких люди живуть ніби «в зоні військових дій». І страждають від цього слабкі, незахищені, перш за все - діти.

У довідковій літературі домашнє насильство визначається як правопорушення або злочин, вчинений одним зі членів родини стосовно інших членів родини або особам, які можуть бути визнаними членами родини. При цьому членами родини є: чоловік, дружина діти, батьки (один з батьків) чоловіка (дружини), а також інші особи, які постійно проживають разом з вищевказаними особами й ведуть із ними спільне господарство.

Виділення насильства в родині в самостійну соціальну проблему - тільки перший крок, спрямований на її вирішення [3]. На цьому шляху багато перешкод. Це й відсутність чітких визначень, теоретичної бази, наукової основи й відсутність повної інформації про ступінь поширеності даного явища. Недостатність інформації з проблеми насильства найчастіше приводить до того, що необхідність вирішення питань, пов'язаних з насильством, викликає опір і бажання передати весь вантаж корекційної та профілактичної роботи тільки співробітникам правоохоронних органів.

Історичне відношення суспільства й держави до жорстокості в родині змінювалося. Раніше багато видів насильства в побуті були фактично узаконені. Патріархальний устрій держави, сповідаючи формальні принципи невтручання в сімейні справи, надіяло при цьому чоловіка широкими владними повноваженнями стосовно інших членів родини [1].

Закон України «Про запобігання домашнього насильства» говорить - «насильство в родині - будь-які навмисні дії фізичного, сексуального, психологічного або економічного напрямку одного члена родини стосовно іншого члена родини, якщо ці дії підривають конституційні права й волі члена родини як людини й громадянина й наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному або психічному здоров'ю».

Зокрема, що стосується форм, які приймає домашнє насильство, то думки різних дослідників, розходяться, хоча найчастіше розглядаються фізичне, сексуальне, психологічне й економічне насильство. Іноді цей список, доповнюється також і моральним насильством, але оскільки його досить важко відізнити від психологічного, його можна розглядати як складову частину психологічного насильства [7].

Міжнародне право по захист прав людини дозволяє тлумачити насильство в родині як порушення прав людини й накладає на країни зобов'язання знайти ефективні правові засоби викорінювання цього лиха. Декларація «Про викоренення насильства щодо жінок», що була прийнята в грудні 1999 року Генеральною Асамблеєю ООН, позначила головні області прояву насильства: у родині, у суспільстві й з боку держави.

Таке багатогранне й складне явище, як домашнє насильство, може розглядатися з різних точок зору, і залежно від цього визначатися різними способами. Наведене вище визначення є досить широким і може застосовуватися, наприклад, при

соціологічних дослідженнях цього явища. Але для, застосування на практиці правоохоронними органами це визначення є занадто широким і недостатньо конкретним. Серйозною причиною існування домашнього насильства є й те, що в цей час жінки усе ще не можуть конкурувати на ринку праці із чоловіками. Проблема працевлаштування, а значить й економічна незалежність жінки усе більше загострюється.

До насильства в родині Декларація «Про викоренення насильства щодо жінок» відносить - фізичне, сексуальне, психологічне й економічне насильство. Насильство відносно жінок означає будь-який акт насильства, як у суспільної, так й в особистому житті, зроблений на підставі ознаки підлоги й що заподіює або здатний заподіяти фізичний або психологічний збиток. Декларація підтверджує, що погроза здійснення таких дій, примус або довільне позбавлення волі також є актами насильства (ст. 1). (Декларація про викоренення насильства щодо жінок. 20 грудня 1993 р.)

Під фізичною й найбільш очевидною формою насильства мається на увазі нанесення жінці фізичного збитку, у тому числі побиття, катування, убивство. Полове насильство являє собою сексуальний контакт всупереч бажанню жінки й може мати різні форми: від нав'язаних сексуальних доторкань до згвалтування або інцесту.

Закон України «Про запобігання насильства в родині» говорить що фізичне насильство визначалося як «навмисне нанесення одним членом родини іншому члену родини побоїв, тілесних ушкоджень, а також навмисне позбавлення волі, житла, їжі, одягу й інших нормальних умов проживання, які можуть привести до смерті постраждалого, викликати порушення фізичного й психічного здоров'я, завдати шкоди його/її честі й достоїнства». (Закон України «Про запобігання насильства в родині» 15 листопада 2001 рік. N 2789-111).

Що ж стосується форм, які приймає домашнє насильство, думки різних дослідників, розходяться, хоча найчастіше розглядаються фізичне, сексуальне, психологічне й економічне насильство. Іноді цей список доповнюється також і моральним насильством, але оскільки його досить важко відрізнити від психологічного, ми будемо розглядати його як складову частину психологічного насильства. Зокрема, дослідники розрізняють такі види насильства: [8]:

Психологічне	Фізичне
<ul style="list-style-type: none"> • висміювання • переслідування • словесна образа (погроза) • примушування • залякування • психологічний тиск • ворожість • формування почуття провини • інше 	<ul style="list-style-type: none"> • биття рукою • іншими предметами • шльопання • штовхання • викручування рук • будь-яке рукоприкладство -
Сексуальне	Економічне
<ul style="list-style-type: none"> • протиправне посягання • однієї людини на • статево недоторканість • іншої, дії сексуального характеру щодо неповнолітніх 	<ul style="list-style-type: none"> • умисне позбавлення • однією людиною іншої • житла, одягу, майна чи • коштів

У нашій свідомості поняття «родина» звичайно асоціюється з безпечною територією, на якій відчуваєш себе комфортно та спокійно, де панує любов і злагода, де можна вкритися від погроз навколишнього світу. Родина - первинне виховне середовище, який накладає відбиток на формування всіх особистісних структур людини.

Нездатність батьків виробити сприятливу для розвитку дитини виховну позицію може призвести до глибоких порушень у стосунках з дітьми, до жорстокості стосовно них [4].

Виокремимо також фактори, що корелюють з жорстоким поведінням з дітьми. По-перше, це характерно для сімей, де хоча б один з батьків хворий на алкоголізм чи перебуває у стані депресії. По-друге, із дітьми можуть жорстоко поводитися в сім'ях, де вмер один з батьків або якщо дитина залишилася сиротою і перебуває під опікою рідних чи інших вихователів.

Крім того, до факторів, що можуть зумовити жорстокість стосовно дітей, належать фінансові труднощі в сім'ї, безробіття, а також перенесене батьками в дитинстві жорстоке поведіння з ними [1; 4].

Як наслідок, у дитини формуються здебільшого негативні якості: агресія, жорстокість, переживання безцільності існування, бажання неусвідомленої помсти чи, навпаки, загострене прагнення пошуку психологічного захисту, опіки з боку інших людей.

Батьки впливають на своїх дітей через механізм підкріплення: заохочуючи поведінку, що вважається правильною, і караючи дитину за порушення правил, батьки поступово вкорінюють у її свідомість систему норм.

Батьки можуть використовувати різні засоби заохочення - соціально-психологічні (наприклад, похвала) чи матеріальні (винагороди, привілеї). При цьому похвала батьків, з якими дитина перебуває у дружніх стосунках, як правило, дієвіша, ніж похвала батьків байдужих, холодних. Ефект заохочення залежить також від того, як діти сприймають його. Якщо в разі очікування винагороди діти дотримуються вимог батьків, то у противному разі вони можуть не дотримуватись цих вимог. Аналогічно діти оцінюють похвалу. Якщо їх хвалять за все, що б вони не зробили, похвала перестає бути засобом заохочення.

Якщо потрібно покарати дитину за певну провину, це слід робити одразу після неї. При цьому необхідно бути суворим, але не жорстоким. Надто суворе покарання, як правило, викликає в дитини страх і озлобленість, вона починає уникати людини, що суворо поводить з нею, а в разі загострення стосунків може втекти з дому. Дослідження свідчать: правила поведінки, що нав'язуються через суворе покарання, діти засвоюють найменшою мірою. Покарання буде дієвішим, якщо пояснити дитині, за що її карають. Експериментально встановлено, що дитина швидше підкориться, якщо їй спокійно і дохідливо пояснити, чому вона має це робити, ніж без пояснень покарати за неслухняність [4].

У контексті даної проблеми науковці звертають увагу на механізм психологічної протидії, коли дитина, волю якої жорстко обмежували, може виявляти підвищений потяг до самостійності, а дитина, якій усе дозволяли, може вирости несамостійною.

І хоча неможливо однозначно виявити залежність конкретних властивостей особистості дитини від властивостей її батьків або ж від методів їхнього виховання, проте така залежність існує. При цьому різні сфери розвитку дитини пов'язані з різними проявами сімейних взаємин. Так, дослідники К. Кован і Ф. Кован виявили, що когнітивний розвиток дитини найсильніше корелює з особливостями її навчання у процесі спілкування в підсистемі «батько - дитина», а поведінкова сфера найбільшою мірою пов'язана з поведінкою батьків один щодо одного при спільній сімейній взаємодії.

Особливо важливими для розвитку особистості дитини є дві пари ознак, які визначають поведінку батьків: прийняття (тепло, любов) - неприйняття (ворожість), що задають емоційний тон

стосунків, і терпимість (самостійність, воля) - стримування (контроль), що визначають переважаючий у сім'ї тип контролю і дисципліни.

За віссю «прийняття - неприйняття» в першому випадку основними засобами виховання є увага і заохочення; батьки орієнтовані насамперед на виокремлення позитивних якостей дитини, задоволені спілкуванню з нею, сприймають її такою, якою вона є. У другому випадку основними засобами виховання є суворість і покарання; батьки не сприймають своїх дітей (виокремлюють у них насамперед негативні риси), не дістають задоволення від спілкування з ними, часом виявляючи ворожість. Численними дослідженнями доведено перевагу першого підходу до виховання дітей.

Дитина, яка позбавлена любові, має менше можливостей для досягнення високої самоповаги, створення стійкого, позитивного Я-образу, побудови теплих стосунків з іншими людьми. Вивчення особистості людей, які страждають на невротичні розлади, відчувають труднощі у спілкуванні та професійній діяльності, свідчить про те, що всі ці явища набагато частіше виявляються в людей, яким у дитинстві бракувало батьківської уваги і тепла.

Недоброзичливість або неухважність, мало того, жорстоке поводження батьків із дітьми викликає в останніх неусвідомлювану ворожість, що спрямовується зовні (наприклад, трансформується в агресивні дії не тільки проти батьків, а й проти сторонніх людей) або всередину і виявляється в почутті провини, тривоги, низькій самоповазі тощо [6].

Сукупність установок батьків, їх емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідних способів поводження з нею утворюють стиль сімейного виховання. Психолог Е. Шефер розрізняє кілька стилів сімейного виховання, що пов'язані, на нашу думку, з авторитарним, ліберальним і демократичним стилями.

Оптимальним для практики сімейного виховання вважається демократичний стиль, що характеризується високим рівнем вербального спілкування між дітьми і батьками; включеністю дітей в обговорення сімейних проблем; урахуванням їхньої думки; готовністю батьків у разі потреби прийти на допомогу дітям, одночасно з вірою в їх успішну самостійну діяльність, адекватним батьківським контролем. Відхилення від демократичного стилю в бік авторитаризму, ліберальної всездозволеності чи надмірної централізації на дитині спричинює відповідні деформації її особистості.

Так, В. Гарбузов вирізняє три типи неправильного виховання, що практикуються батьками дітей, хворих на неврози [4]:

- А (неприйняття, емоційне відторгнення)- неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;
- Б (гіперсоціалізація) - тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;
- В («кумир сім'ї») - концентрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

Стиль виховання дитини є репродуктивним, тобто багато в чому репродукує стиль виховання, який застосовувався у дитинстві батьків [9]. При цьому самооцінка, Я-образ дитини є інтродекцією батьківського ставлення і способів керування поведінкою дитини, що реалізується, по-перше, через пряме чи непряме (у зразках поводження) навіювання образу чи ставлення до себе, по-друге, через формування у дитини стандартів виконання тих чи інших дій, формування рівня домагань, по-третє, через контроль за поведінкою дитини, у якому вона засвоює способи самоконтролю.

Розрізняють такі причини неадекватного ставлення до дитини:

- психолого-педагогічно некомпетентність батьків, некритично засвоєні ригідні стереотипи виховання дитини, що призводить до стихійності виховання, неузгодженості установок і дій батьків тощо;
- особистісні особливості батьків;
- особливості взаємин подружжя чи інших членів сім'ї, що проектується на дитину.

Дисгармонійні стосунки в сім'ї часто призводять до того, що окремі її члени використовують дитину для вирішення власних проблем. Слід зазначити, що батьки переносять особистісні проблеми і про-блеми у стосунках з іншими членами сім'ї на дітей переважно підсвідомо, найчастіше з глибоким переконанням, що саме так дитині роблять добро. Проте в результаті неадекватне ставлення батьків призводить до деформації особистості дитини, утрудняє можливості її самореалізації, актуалізуючи тим самим необхідність надання сім'ї соціально-педагогічної та психологічної допомоги.

«Виховання здається складною і важкою справою тільки доти, доки ми хочемо, не виховуючи себе, виховувати своїх дітей. Якщо ми зрозуміємо, що виховувати інших ми можемо тільки через себе, то питання про виховання зникає і лишається одне питання: як треба жити самому?» (Л. Толстой).

Отже, будь-яке насильство - це завжди психічна травма, яка деформує особистість, перешкоджає нормальному психічному розвитку дитини, руйнує її психічне здоров'я. Батьки мають усвідомити, що найважливіша умова успішного виховання - становлення гармонійних, підтримуючих, заснованих на любові довірі та повазі стосунків з дітьми.

The article is devoted a problem violence in family. An author analyses the phenomenon domestic violence in the context o f socially pedagogical problems.

Keywords: *family, violence, kinds, is violence, style of education, cruel relation.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Батьків не обирають: Проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / За ред. Ю. М. Якубової та ін. - К.: АЛД, 1997.
2. Бондарчук О. І. Сім'я як осередок соціалізації дитини // Проблеми соціальної захищеності дітей в ринкових умовах. - К.: АЛД, 1998.
3. Варга А. Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской невро-тической реакции // Вестн. - № 4. - С. 32-38. - Сер. 14. Психология.
4. Гарбузов В. И., Захаров А. П., Исаев Д. Н. Неврозы и их лечение.-Л.: Медицина, 1977.
5. Капська А. И. Соціальна робота. Навчальний посібник. Центр навчальної літератури, 2005р.
6. Кон И. С. Родители и дети // Психология ранней юности. - М.: Просвещение, 1989.-С. 16-19.
7. Мельник В. М. Робота з сімєю - справа спільна і невідкладна // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. - №3, - К. 2005.
8. Попередження насильства в сімці. Технологія тренінгу// Психологічна газета. - 2004. № 12.
9. Семья в психологической консультации / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. - М.: Педагогика, 1989. - С. 85-202.